

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавничарада:

Борис ПАТОН – голова
Льобомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
• Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЦЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРІГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 4

Книга I

Серія

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ

(доба Української Центральної Ради
березень 1917—квітень 1918)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2007

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга»*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядник: Світлана ПАНЬКОВА

Автори передмов: Владислав ВЕРСТЮК, Світлана ПАНЬКОВА
Автори коментарів: Олена БОЙКО, Світлана ПАНЬКОВА

Мовна редакція текстів М.Грушевського
та пояснення слів: Варвара ШУЛЬГА

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)

- © Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, Інститут історії України, 2007
- © Коментарі, автори, 2007
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє
оформлення, 2007

РОЗДІЛ II

ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ, ПРОМОВИ,
ЗВЕРНЕННЯ ТА ПРИВІТАННЯ
(травень 1917 р.—квітень 1918 р.)

УСТАНОВЧІ ЗБОРИ ЧИ ПАРЛАМЕНТ?

Весь сей час, від большевицького приходу на Київ, в українських політичних кругах не перестає жваво дебатоватись питання, як бути з Установчими зборами Українськими? Попередні місяці ми прожили під гаслом якскоршого скликання їх, щоб Центр[альна] Рада передала в їх руки остаточне упорядкування України. В останню сесію повної Центральної Ради* ухвалено скликати їх, коли на основі тимчасового підрахунку буде констатований вибір половини всіх членів Установчих зборів. Скликання було призначене на день 2 лютого, та большевицький напад на Київ не дав змоги се зробити*.

Тепер, коли Україна очищується від большевиків, стає питання, як його бути? Чи все-таки, хоч із спізненням, скликати Установчі збори? Чи з огляду на таке спізнення вже Установчих зборів не скликати, а прийняти в Центральній Раді Конституцію Української Республіки й виборчий закон про вибори до парламенту та на його підставі по заспокоєнні краю перевести вибори до парламенту й скликати вже його, якомога скорше, для нормальної, конституційної законодавчої роботи?

Ті, що стоять за Установчі збори, перш за все вважають ніяким не сповнити обіцянки, даної Третім і Четвертим Універсалами про скликання Уст[ановчих] зборів. Далі мають на увазі те, що коли даремно пропали вибори до російських Установчих зборів*, а пропадуть ще й вибори до українських, то се дуже знеохотить людність. Після сього вона може й не схоче брати участі в виборах, коли б, не скликаючи Уст[ановчих] зборів, розписати нові вибори до парламенту. Багато оглядається також на приклад інших революцій, що до конституційного парламенту переходили через Установчі збори, а найбільше, очевидно, стоять під впливом російської агітації за Установчі збори — занадто ся ідея їм стала привична.

Прихильники парламенту доводять, що не всюди революція переходила до парламенту через Установчі збори. Скликання Установ[чих] зборів має своє значіння в період розвитку революції, для закріплення її здобутків. У нас сей момент проминув. Революція скінчилась або опадає. Нема чого затягувати її умисно. А коли скликати Установчі збори, то се значить протягати революційний період і відкладати початок конституційного життя зовсім безпотрібно, бо те, що мали робити Установчі збори, мусила вже робити Центральна Рада, і в значній мірі зробила вже, проголосивши Україну незалежною республікою й прийнявши цілий ряд основних законів, як земельний та інші. Треба якнайскорше перейти до конституційного життя, а першому парламентові можна признати надзвичайні права: право переглянути і затвердити остаточну Конституцію, яку прийме Центральна Рада.

Вони вказують далі, що касувати тих виборів до Установчих зборів, які відбулись, і розписувати нові вибори до Устан[овчих] зборів ніяк не можна. Се

противиться самій ідеї Установ[чих] зборів, а, крім того, се затягає і збори, і перехід до конституційного життя, і може дійсно викликати повну неохоту до виборів. Вибори ж, які були, місцями проходили під большевицьким утиском і не дають дійсного виразу народним бажанням. А, крім того, вони робились без огляду на права українського громадянства.

З сих доводів перш за все я вважаю безсумнівно вірним се, що касувати вибори до Установчих зборів уже зроблені та призначати нові вибори справді річ неможлива. Одно з двох:

Або треба зараз якомога скорше скликати Установчі збори, насамперед тих членів, які вже вибрані по тимчасовому підрахунку, коли їх збереться стільки, як постановляє закон, прийнятий Ц[ентральною] Радою, що дає таке право. А в тих місцях, де вибори не були переведені, наказати перевести вибори, як тільки буде можна, з тим, щоб сі нововибрані члени прилучились до вибраних раніше.

Або переступити через Установчі збори, прийняти скорше в Ц[ентральній] Раді Конституцію і виборчий закон та розписати вибори до парламенту, надавши йому ті надзвичайні права по перегляду й затвердженню Конституції.

Щоб вибрати одну з сих двох можливостей, треба передусім знати приблизно результати виборів. Головна комісія по виборах збирає тепер сі відомості*.

Друге, таке ж важне: треба знати, наскільки глибоко сидить ідея Установчих зборів в нашім громадянстві, передусім — наскільки їх бажає наше селянство.

Бо коли воно стоїть на тім, що Установчі збори треба відбутися, то його волю треба вволити. І се бажано вияснити якомога скорше.

і дипломатам гетьмана П.Скоропадського (див.: *Солдатенко В.* Зовнішньополітичний курс гетьманської держави П.Скоропадського // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. — К., 2002. — С. 122–126).

...правительство наше попросило немецкое правительство подати свое войско на Украину... — 9 лютого (27 січня) 1918 р. делегація УНР звернулася з відозвою до німецького народу в справі надання військової допомоги: “Німецьке військо, що загрожує фронтові нашого північного ворога, досить велике, аби допомогти нам і оборонити своїм втручанням наші північні кордони від дальшого наступу ворога”. Подібна відозва була скерована і до народів Австро-Угорщини, Туреччини та Болгарії. Будучи зацікавленою в реалізації економічних умов Брестського миру, німецька сторона зобов’язалася протягом трьох місяців допомогти очистити Україну від більшовицьких формувань. Незабаром до цього приєдналася й Австро-Угорщина. Військова конвенція УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною була укладена 18 (5) лютого 1918 р. (див.: *Любинський М.* Як прийшли німці. — С. 211–216; Протокол переговорів між представниками Центральної Ради і представниками німецького та австрійського урядів, прийнятий в цісарському і королівському міністерстві 18 (5) лютого 1918 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 2. — С. 156; Україна: Хроніка ХХ століття. Довідкове видання. Рік 1918. — К., 2005. — С. 69). 23 (10) лютого 1918 р. Рада народних міністрів УНР звернулася з відозвою “До всієї людності Української Народної Республіки”, в якій повідомлялося про прийняття Україною військової допомоги “від нині дружніх держав — Німеччини і Австро-Угорщини” (Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 2. — С. 160–161). Детально див.: *Кураєв О.О.* Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918). — С. 230–247.

В интересах Германии, щоб Україна була самостійна і сильна... — помилковість цього твердження стала очевидною 29 квітня 1918 р. Німцям Україна була потрібна передусім з економічних інтересів — як джерело постачання продовольства та сировинний придаток. У пізніших своїх працях, зокрема статті “По шкоді” (ЛНВ. — 1918. — Т. LXXII. — Кн. XII. — С. 233–243), М.Грушевський змушений був визнати і відверто написати: «Коли [Центральну] Раду німці, кінець кінцем, розігнали, то тим самим з неї знято всяке підозріння в спільництві з ними; очевидно, вона “кликала” німців не для того, чим вони в дійсності зайнялись на Україні». Член УЦР М.Галаган у своїх споминах згадував: “Ми не мали змоги силою змусити німців шанувати не на словах, а на ділі суверенність УНР” (*Галаган М.* З моїх споминів. — К., 2005. — С. 343–346). Див. також: *Дмитришин В.* Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1918 року: нові дані з німецьких архівів // Політологічні читання. — 1998. — № 1. — С. 104–121).

Установчі збори чи парламент?

Вперше опублікована в газеті: Народна воля. — 1918. — 16 (3) березня. — № 30. — С. 1. Підпис: *М.Грушевський*. Автор помістив статтю в збірці: На порозі Нової України: Гадки і мрії. — К., 1918 (розділ “Самостійна Україна”. — С. 86–88) з незначними виправленнями. Передрук: *Грушевський М.* На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали / Редакція і вступна стаття Любомира Р. Винара. — Нью-Йорк; Львів; Київ; Торонто; Мюнхен, 1992. — С. 77–79.

Подається за публікацією в збірці: На порозі Нової України: Гадки і мрії. — К., 1918. — С. 86–88.

Стаття присвячена гостродискусійному питанню політичного життя УНР після повернення Центральної Ради до столиці в березні 1918 р., яке стосувалося долі Українських Установчих зборів. За законом УЦР від 11 та 16 листопада 1917 р., вибори були призначені на 27 грудня 1917 р. Через несприятливі політичні обставини їх проведення розтяглося на весь січень та початок лютого 1918 р. На момент, коли стаття була в роботі, Центральна

виборча комісія ще не мала відомостей про результати. Автор наголошував, що Україна стоїть перед дилемою: або обов'язкове скликання Установчих зборів (як це записано в III і IV Універсалах), або ж ухвалення Конституції парламентом — Центральною Радою. За законом, вибори вважалися такими, що відбулись, якщо в їх ході була обрана половина депутатів, які увійшли до списків. Остаточний висновок, таким чином, відкладався до встановлення виборчою комісією результатів виборів.

с. 114 В останню сесію повної Центральної Ради... — йдеться про Дев'яту сесію УЦР (15–25 січня 1918 р.). На засіданні 21 січня 1918 р. було ухвалено скликати Українську установчу раду 2 лютого 1918 р. (Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У двох томах. — К., 1997. — Т. 2. — С. 120).

...большевицький напад на Київ не дав змоги се зробити — у складних обставинах початі більшовицької агресії наприкінці 1917 р. — на початку 1918 р. вибори до Українських Установчих зборів відбулися лише в 7 з 13 округ. Значна частина населення не взяла участі в голосуванні, активність виборців була значно меншою, ніж під час виборів до Всеросійських зборів. Зокрема, по Київській окрузі вибори в Київському та Чигиринському повітах відбулися своєчасно — 27–29 грудня 1917 р., у Києві, Черкасах і Бердичеві — 7–9 січня 1918 р., вибори в повітах губернії — в інші строки. Особливо низькою була активність виборців у містах. У Києві участь у виборах взяли лише 29,3%, у Черкасах — 37,7%. Майже зірвані були вибори в армії і на флоті. На 301 депутатське місце були обрані 172 депутати. Незважаючи на величезну кількість партій та організацій, які виставляли своїх кандидатів, майже 70% голосів одержали списки українських есерів і селянських спілок.

...даремно пропали вибори до Російських Установчих зборів... — йдеться про розгін Всеросійських Установчих зборів більшовиками. Серед обраних депутатів 39,5% місць отримали есери, 22,5% — більшовики, 14,5% — національні соціалістичні партії, 4,5% — кадети, 3,2% — меншовики. Збори відкрилися в Петрограді 5 (18) січня 1918 р. Вони відмовилися ухвалити запропоновану більшовиками Декларацію прав трудящого і експлуатованого народу та проголосили колишню імперію Російською демократичною федеративною республікою, після чого 6 (19) січня були розігнані революційними матросами. У ніч на 7 (20) січня Всеросійський ЦВК ухвалив заздалегідь написаний В. Леніним декрет про розпуск Установчих зборів. Вибори до Всеросійських Установчих зборів в Україні відбулися 12–14, 26–28 листопада 1917 р. Блок партій та інших політичних сил УЦР здобув на них визначну перемогу: 77% одержали УСДРП і УПСР, тоді як більшовики — лише 10% голосів.

с. 115 Головна комісія по виборах збирає тепер сі відомості — перші результати виборів до Українських Установчих зборів оприлюднені невдовзі після публікації цієї статті (див.: А.С. Установчі збори // Народна воля. — 1918. — 23 (10) березня. — № 35. — С. 1). Остаточні підсумки були оголошені лише після повернення УЦР до Києва 9 квітня 1918 р. (див.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 2. — С. 261). На засіданні Малої ради 11 квітня 1918 р. лідери фракцій УСДРП, УПСФ та УПСС виступили з вимогами анулювати результати виборів і провести нові. УПСР, яка мала більшість в УЦР та уряді, добилася визнання результатів виборів легітимними. УЦР ухвалила провести вибори там, де вони не відбулися, а день скликання призначила на 12 травня 1918 р. (Там само. — С. 269–270). Підсумовуючи результати дискусії, М. Грушевський 11 квітня 1918 р. висловив своє задоволення з приводу того, що Українська Центральна Рада виконує свої обіцянки про передачу влади Установчим зборам. Головна комісія по виборах до Установчих зборів працювала до останніх днів існування УЦР, була ліквідована після гетьманського перевороту в серпні 1918 р. Детальні відомості про перебіг виборів та їх результати подавали "Вісті з Головної комісії по справах виборів до Установчих зборів Української Народної Республіки" (грудень 1917 р. — квітень 1918 р.). Подібні видання випускали Полтавська, Подільська та ін. округи.

З М І С Т

	с. текстів	с. ком.
<i>В.Верстюк. ДОБА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ</i>		
<i>М.ГРУШЕВСЬКОГО</i>	V	
<i>С.Панькова. ВІД УПОРЯДНИКА</i>	XVII	
Розділ I. СТАТТІ ЗІ ЗБІРКИ “ВІЛЬНА УКРАЇНА” ТА ІНШІ ПУБЛІКАЦІЇ		
ПОЧАТКОВОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ		
(19 березня—15 квітня 1917 р.)	1	279
[Промови на українській маніфестації у Києві 19 березня 1917 р.]	3	279
[Звернення] “До українців — професорів і преподавателів вищих шкіл”		
[21 березня 1917 р.]	5	280
Велика хвиля	6	281
З старого і нового	8	284
На Всеукраїнський з’їзд!	11	285
Повороту нема.	13	286
Від слова до діла!	15	288
Народностям України	18	290
По Українським національним з’їзді, 6—8 квітня.	20	291
Чи Україна тільки для українців?	23	293
Розділ II. ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ, ПРОМОВИ, ЗВЕРНЕННЯ		
ТА ПРИВІТАННЯ (травень 1917 р.—квітень 1918 р.)	25	294
[Звернення] “До товаришів-українців” [5 (18) травня 1917 р.]	27	294
Кінець старому лукавству	28	295
Тимчасовий український уряд	30	296
[Промови на I Всеукраїнському селянському з’їзді у Києві		
28 травня (10 червня), 2 (15) червня 1917 р.]	33	297
Від голови Центральної Ради проф. М.Грушевського [Відкрита заява начальнику		
Київської військової округи К.Оберучеву щодо умов формування українського війська,		
2 (15) червня 1917 р.]	34	299
Велике діло	35	301
[Промова на II Всеукраїнському військовому з’їзді		
5 (18) червня 1917 р.]	37	302
Що воно?	38	303
Від голови Центральної Української Ради проф. М.Грушевського [Відповідь начальнику		
Київської військової округи К.Оберучеву на його публікацію “По поводу		
письма г.Грушевского”, 8 (21) червня 1917 р.]	40	304
[Промови на українській маніфестації при урочистому оголошенні I Універсалу		
Української Центральної Ради, 12 (25) червня 1917 р.]	42	305
[Доповідь про державний лад України на підставі вимог життя і теорії державного		
права, проголошена на З’їзді українських правників 13 (26) червня 1917 р.]	43	306
Треба ясніше!	44	307
Чи вияснюється?	47	308
Відродини “Л[ітературно]-н[аукового] вістника”	49	310
В сімдесяті роковини Кирило-Методіївської справи	51	310
[Промови на засіданні Ради військових депутатів з нагоди проголошення		
II Універсалу Української Центральної Ради, 3 (16) липня 1917 р.]	56	316
Чорна пляма	57	317
Україна дійде свого!	58	318
Промова М.С.Грушевського від імені українських організацій, проголошена 10 вересня		
[1917 р. на З’їзді народів у Києві].	60	320
Вільний союз	64	321

Мусимо взяти на розум	65	322
Важна хвиля	66	323
[Привітання III Всеукраїнському військовому з'їзду, 21 жовтня (4 листопада) 1917 р.]	68	324
Проект української Конституції	69	325
[Промова на засіданні Малої ради перед оголошенням III Універсалу Української Центральної Ради, 7 (20) листопада 1917 р.]	74	326
Рятуймо Російську Федерацію	75	327
Час настав	76	327
Новий поділ України	77	328
[Промова на З'їзді рад селянських, робітничих і солдатських депутатів України, 6 (19) грудня 1917 р.]	81	329
[Промова на заключному засіданні Восьмої сесії Української Центральної Ради, 17 (30) грудня 1917 р.]	82	329
Велике Різдво	84	331
[Промова при оголошенні IV Універсалу Української Центральної Ради на засіданні Малої ради, 12 (25) січня 1918 р.]	85	332
Великий обов'язок	86	333
Мир землі нашій!	88	333
Очищення огнем	89	335
Український герб	92	337
Українська самостійність й її історична необхідність	96	338
Новий час	98	339
Про монетну українську одиницю	101	340
Повороту не буде!	105	341
За Холмщину	107	342
Вогні й бурі	110	344
Розмова з професором М.С.Грушевським [щодо причин приходу німецьких військ на Україну (березень 1918 р.)]	112	345
Установчі збори чи парламент?	114	349
Промова в Ц[ентральній] Раді 15-го березня 1918 р. при ратифікації мирного договору	116	351
Промова під Центральною Радою на похороні січовиків студентського куреня 19 березня [1918 р.]	121	353
[Промова на засіданні Малої ради, присвяченому першим роковинам Української Центральної Ради, 20 березня 1918 р.]	122	355
[Промова на київському губернському земському зібранні, 7 квітня 1918 р.]	126	356
"Святі права"	127	356
Промова голови Ц[ентральної] Р[ади] проф. М.С.Грушевського, виголошена на Київському селянському повітовому з'їзді 7 квітня [1918 р.]	130	358
Стара історія	131	358
Розділ III. ПРАЦІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ТА ПРОСВІТНИЦЬКОГО ХАРАКТЕРУ (квітень 1917 р.—квітень 1918 р.)	135	360
Якої ми хочемо автономії і федерації	137	360
Хто такі українці і чого вони хочуть	152	363
Звідки пішло українство і до чого воно йде	166	365
Українська Центральна Рада й її Універсали: Перший і Другий	181	368
Україна і Росія	203	372
На порозі Нової України: Гадки і мрії	225	377
Історія й її соціально-виховуюче значіння	267	
КОМЕНТАРІ	279	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	382	
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	396	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	404	

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 4. Книга I

Серія “Суспільно-політичні твори
(доба Української Центральної Ради
березень 1917—квітень 1918)”

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Коректори *Б.Павлів, О.Тростянчин*

Здано на складання 15.01.2007. Підп. до друку 25.07.2007. Формат 70x100¹/₁₆.
Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 34,83.
Умовн. фарбовідб. 35,63. Обл.-вид. арк. 27,0. Наклад 5000 прим.
Свідощтво держ. реєстру: серія ДК № 2980. Вид. № 16. Зам. 339-7.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 4. Кн. I: Серія “Суспільно-політичні твори (доба Української
Центральної Ради березень 1917—квітень 1918)”. — 2007. — 432 с.
ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)

Перша книга четвертого тому 50-томного зібрання праць М.Грушевського продовжує серію суспільно-політичних творів і вміщує публіцистичний доробок видатного історика й державного діяча доби Української Центральної Ради. Статті, промови та звернення М.Грушевського, видрукувані на сторінках періодичних видань упродовж березня 1917 р.—квітня 1918 р., а також ширші праці, що вийшли окремими брошурами, стали вагомим внеском у розробку концепції Української революції та залишилися важливим джерелом для вивчення й осмислення бурхливих поточних подій зазначеного історичного періоду.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)